

ГЕНЕЗА МЕТОДОЛОГІЇ ДІЯЛЬНІСНОГО ПІДХОДУ В ОСВІТІ

GENESIS OF THE METHODOLOGY OF THE ACTIVITY APPROACH IN EDUCATION

У статті наголошується на важливості впровадження діяльнісного підходу в систему освіти. Доведено, що активність людини – це одна з найважливіших властивостей особистості, яка є умовою розвитку її здібностей та досягнення успіху на життєвому шляху. Проаналізовано значущість активності особистості в наукових працях філософів, психологів та педагогів. З'ясовано, що діяльність є рушійною силою пізнання та розвитку людського суспільства, а в процесі діяльності відбувається цілісний розвиток людини, формується її ставлення до навколишнього світу та встановлюється зв'язок між результатами розвитку та інтенсивністю діяльністю. Основною характеристикою діяльності є її предметність, тому що будь-яка дія спрямована на певний предмет. Розкрито сутність категорії «діяльність», що розуміється як специфічно людська та історично обумовлена форма активності, яка має свою будову, внутрішні переходи, перетворення та розвиток. В структуру діяльності включають потребу, мету, мотив, дії, предмет, засоби та результат. Автором статті зазначено, що запровадження діяльнісного підходу в освіті дозволяє підвищити рівень активності особистості, швидше та успішніше засвоювати соціальний досвід, розвивати комунікативні здібності, формувати певне ставлення до оточуючого світу, створювати умови для розвитку конкурентноспроможної особистості. За діяльнісного підходу в основі психічних утворень особистості є не пасивне спостереження оточуючого світу, а активна та безперервна взаємодія з ним. З'ясовано, що провідними засадами діяльнісного підходу є спрямованість освітнього процесу на розвиток умінь і навичок особистості, застосування на практиці здобутих знань; такий підхід дозволяє успішно адаптуватися людини в соціумі, професійно самореалізуватися, формувати здібності до колективної діяльності та самоосвіти. Діяльнісний підхід стосується внутрішньої активності особистості, що пробуджується завдяки особливому змісту і методам навчання.

Ключові слова: активність, діяльність, діяльнісний підхід, методологія, освіта, особистість.

The article emphasizes the importance of introducing an activity approach to the education system. It is proved that human activity is one of the most important attributes of an individual, which is a condition for the development of his abilities and success on the way of life. The significance of personality activity in scientific works of philosophers, psychologists and teachers is analyzed. It was clarified that activity is the driving force of cognition and development of human society, and in the course of activity there is a holistic development of a person, his/her attitude towards the outside world is formed and a connection is established between the results of development and the intensity of activity. The main characteristic of the activity is its subjectivity, because any action is aimed at a certain object. The essence of the category "activity", understood as a specifically human and historically determined form of activeness, which has its own structure, internal transitions, transformations and development, is revealed. The structure of the activity includes the need, purpose, motive, actions, subject, means and result. The author of the article states that the introduction of an activity approach in education allows to increase the level of activeness of the individual, quickly and successfully assimilate social experience, develop communication abilities, form a certain attitude to the outside world, create conditions for the development of a competitive personality. According to the activity approach, the basis of the mental formations of the individual is not passive observation of the surrounding world, but an active and continuous interaction with it. It was found out that the leading principles of the activity approach are the focus of the educational process on the development of personal skills and abilities, the application of the acquired knowledge in practice. This approach makes it possible to successfully adapt a person in society, professionally self-actualize, form abilities for collective activity and self-education. The activity approach concerns the internal activity of the individual, which is awakened due to the special content and methods of teaching.

Key words: activeness, activity, activity approach, methodology, education, personality.

УДК 378.091.33-027.22
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2022/48.1.5>

Зубцова Ю.Є.,
канд. пед. наук,
доцент кафедри дошкільної та початкової освіти
Запорізького національного університету

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Сучасний етап реформування національної системи освіти ставить за мету формування особистості з високим рівнем загальної культури, критичного мислення, здатної змінюватися, оперувати інформацією, активно діяти, швидко приймати рішення, навчатися впродовж життя. Саме тому українська освіта повинна мати не теоретичний, а прикладний характер. Одним із шляхів вирішення означеної проблеми є впровадження діяльнісного підходу в освіті.

Значущість діяльнісного підходу в освіті підтверджується низкою документів, а саме: Концептуальні засади Нової української школи, Державний стандарт початкової освіти, Державний

стандарт базової і повної загальної середньої освіти тощо.

Так, у Концептуальних засадах Нової української школи зазначено, що в початкових класах навчання має бути організовано через діяльність, зокрема шляхом застосування ігрових методів навчання як у класі, так і поза його межами. Державний стандарт початкової освіти передбачає «організацію освітнього процесу із застосуванням діяльнісного підходу на інтегрованій основі та з переважанням ігрових методів у першому циклі (1-2 класи) та на інтегровано-предметній основі у другому циклі (3-4 класи)» [11]. В свою чергу в Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти зазначено, що крім особистісно

зорієнтованого та компетентнісного підходів, стандарт ґрунтується і на засадах діяльнісного підходу, що реалізується в освітніх галузях і відображається в результативних складових змісту базової і повної загальної середньої освіти. Зокрема зазначено, що діяльнісний підхід – це «спрямованість навчально-виховного процесу на розвиток умінь і навичок особистості, застосування на практиці здобутих знань з різних навчальних предметів, успішну адаптацію людини в соціумі, професійну самореалізацію, формування здібностей до колективної діяльності та самоосвіти» [10].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Поняття «діяльність» розглядалось у працях філософів (М. Каган, В. Лекторський, І. Фролов, Г. Щедровицький, Г. Юдін та ін.), психологів (Б. Ананьєв, О. Анісімов, О. Асмолов, М. Басов, Г. Балл, Л. Виготський, П. Гальперін, В. Давидов, Д. Ельконін, О. Запорожець, Г. Костюк, О. Леонтьєв, Б. Ломов, О. Лурія, А. Реан, С. Рубінштейн, В. Синьов, Н. Талізін, Д. Фельдштейн, Л. Фрідман, В. Шадріков, Г. Щедровицький, О. Хохліна, Є. Юдін та ін.), педагогів (Ю. Бабанський, І. Ільєсов, Л. Занков, І. Лернер, М. Махмутов, Л. Петерсон, І. Свадковський, М. Скаткін, С. Шацький), німецьких та американських науковців (А. Дістерверг, Д. Дьюї, В. Кілпатрик, Е. Коллінгс), сучасних вітчизняних дослідників (Г. Атанов, І. Бех, Л. Зайцева, Н. Гузій, Г. Іванюк, В. Лозова, Т. Севустьяненко, Б. Сусь, М. Шута та ін.). Значущість діяльнісного підходу в освіті обґрунтована у роботах І. Беґа, І. Зимньої, О. Колесникової, І. Лернера, Т. Мартинюк, І. Подласого, А. Січкара, М. Шмири та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Зміна освітньої парадигми, зумовлює необхідність більш глибокого вивчення генези діяльнісного підходу в освіті, адже теоретико-методологічні засади того чи іншого педагогічного явища чи процесу, дають можливість прослідкувати розвиток поглядів, уявлень та ідей в історичній ретроспективі.

Формулювання цілей статті. Метою статті є розкриття сутності поняття «діяльність» та «діяльнісний підхід» у наукових дослідженнях.

Виклад основного матеріалу. Методологія, яка є найбільш загальним методом пізнання або системою методів, які використовуються у науці, визначає основні напрями дослідження, забезпечуючи його об'єктивність, цілісність, системність, ефективність та результативність.

Важливою основою організації освітнього процесу в закладах освіти різних рівнів є методологічні підходи, які відображають ту чи іншу концептуальну позицію.

У загальноприйнятому розумінні категорія «підхід» (в освіті) означає сукупність загальних положень, принципів, прийомів, способів, які

використовують для будь-якого впливу або на основі яких організують і здійснюють освітню діяльність.

Що стосується поняття «методологічний підхід», то на думку В. Жигір, це з одного боку сукупність ідей, які визначають загальну наукову світоглядну позицію вченого, принципів, що складають основу стратегії дослідницької діяльності, а з іншого боку сукупність способів, прийомів, процедур, які забезпечують реалізацію обраної стратегії в практичній діяльності [3, с. 114]. Одним із методологічних підходів в освіті є діяльнісний підхід, який передбачає значну активність особистості в процесі навчання.

Значущість активності особистості під час навчання розглядалась ще представниками античної філософії. Так, Платон у своїй викладацької діяльності в гімназії Академія, надавав перевагу діалогам та співбесідам замість «читання текстів» та багатослівних промов. Головна проблеми гносіології у нього набуває форми питання про цілеспрямованість та мотивацію пізнавальної діяльності [5, с. 132-139]. Аристотель був схильний до емпіричної дійсності та досвідного пізнання. Мотивація дій, на його думку, пов'язана з вибором (проайресис) [5, с. 79].

Пізнні софісти у навчанні намагалися відповісти на запити політичної практики. Вони готували майбутніх політиків до практичної діяльності, навчаючи їх логіці, риториці, політиці, етиці, праву, мистецтву еристики, веденню дискусій, тренуючи вміння учнів аргументувати «за» та «проти» якогось твердження [5, с. 127].

Діяльність була головним принципом метафізики Г. Лейбніца. Учений наголошував на нерозривному зв'язку принципу діяльності з принципом індивідуальності: «субстанція завжди індивідуальна, вона виступає як індивід, що якісно відрізняється від інших своєю активністю». І така індивідуалізована субстанція, згідно Лейбніцу, називалась монада [5, с. 270].

Фіхте розробив практичне науковчення, а саме, вчення про практичну, насамперед моральну, діяльність. «Я», на думку філософа, «породжує себе власною дією і споглядає себе як продукт власної дії у моменти народження» [5, с. 293].

Психологічною основою діяльнісного підходу в освіті є розуміння діяльності як засобу розвитку особистості. Власне категорія «діяльність» у психології є центральною і розуміється як специфічно людська та історично обумовлена форма активності. Щодо поняття «активність», то науково обґрунтований підхід до осмислення цього поняття розглядався у працях К. Абульханової, А. Брушлінського, Л. Виготського, О. Леонтьєва, С. Рубінштейна, Д. Узнадзе та інших дослідників, які розглядали активність як одну з найважливіших властивостей особистості.

Теорія діяльності обґрунтована у працях психологів-класиків – Л. Виготського, О. Леонтьєва, С. Рубінштейна. Так, Л. Виготський створив підґрунтя для формування психологічної теорії діяльності. В своїй в книзі «Мислення і мовлення», обґрунтував значення діяльності та практики для розвитку егоцентричного мовлення та дитячого мислення [2, с. 50].

О. Леонтьєв зазначав, що діяльність є системою, яка має свою будову, внутрішні переходи, перетворення та свій розвиток і наголошував на тому, що людська діяльність не існує поза системи суспільних відношень. Основною характеристикою діяльності психолог називав її предметність. Власне предмет потреби, згідно його досліджень, спонукає діяльність та керує нею, тобто поняття «діяльність» пов'язано з поняттям «мотив». Основними складовими людської діяльності є окремі дії. Дією О. Леонтьєв називав процес, який підпорядкований свідомій меті. Ієрархії діяльностей породжуються їх власним розвитком і утворюють ядро особистості [6].

С. Рубінштейн зазначав, що кожна найпростіша дія супроводжується якимось психологічним актом, який насичений більшим або меншим переживанням, що виявляє ставлення до інших людей. Психолог наголошував на тому, що акт людської діяльності є складним утворенням, який включає в себе психологічні компоненти, а дія є усвідомленим актом діяльності, який спрямований на об'єкт.

Привертають увагу думки ученого щодо того, що будь-яка дія виходить з певного спонукання, більш менш адекватно усвідомлене спонукання (потреба, інтерес) виступає як мотив і співвідноситься з метою, так само як з іншого боку об'єкт, на який спрямована дія і який спонукає до дії, стає метою діяльності через співвіднесення з мотивом. С. Рубінштейн підводить до висновку: те, що в якості предмета і є метою діяльності, спонукає до дії, має бути значущим для людини. Саме ставлення до того, що є значущим для суб'єкта і стає для нього переживанням, є джерелом, яке породжує дію і є мотивом для суб'єкта [13].

Вслід за О. Леонтьєвим та С. Рубінштейном, І. Зимня, однією з основних характеристик діяльності називає предметність. Психологиня зауважує, що саме за предметом діяльності розрізняють та називають її види (педагогічна, конструкторська тощо) [4, с. 50].

Щодо такої характеристики як мотивованість діяльності, науковиця наголошує на важливості початкового моменту діяльності, тобто передумови, а саме, потреби, що знаходить себе у предметі. Цілеспрямованість (мета та дії, що в неї входять), на думку І. Зимньої, є інтегрованим початком, а, власне, мета характеризує передбачення в мисленні результату діяльності та її реалізацію за допомогою певних засобів [4, с. 51].

А. Реан, розтлумачуючи термін «людська діяльність», наголошує на цілеспрямованості активності людини не тільки у фізичному просторі, але й в просторі психічних образів [12, с. 168]. Маючи схожу позицію з науковцями-психологами, підходи яких розглядалися вище, психолог розглядає внутрішню структуру діяльності так: мотив – усвідомлення потреби у формі мотиву як спонукання до діяльності пов'язано з формуванням загальної стратегічної мети (при цьому вибір мети переводить виконання діяльності на рівень здійснення проміжних дій) – задоволення мотиву і, відповідно, потреби – відновлення порушених внутрішніх умов [12].

Привертають увагу думки Н. Талізної, яка розрізняє поняття «теоретична» та «практична» діяльність. Так, на її думку, теоретична діяльність не призводить до змін в предметах та явищах зовнішнього світу, але дозволяє передбачити їх наслідки. Натомість практичним діям навчають шляхом демонстрації того, як виконується та чи інша дія [14, с. 10].

Досліджуючи питання формування пізнавальної діяльності, Н. Талізніна виокремила три види дій у навчанні вчитися: загальнодіяльнісні; ті, які складають прийоми логічного мислення; специфічні, які характерні для конкретної предметної області (математика, мова тощо) [14, с. 57].

Розглядаючи структуру діяльності та її функціональні частини, науковиця зазначає:

- будь-яка дія спрямована на певний предмет;
- мета дії пов'язана з мотивом, який в свою чергу спонукає людину ставити і досягати цілі;
- до складу будь-якої дії входить система операцій, за допомогою яких дія виконується;
- орієнтовна основа дії – є системою умов, на яку спирається людина при виконанні дії;
- дія не існує без людини (суб'єкта), яка виявляє в дії свою індивідуальність [14, с. 59-61].

Проблема діяльності особистості перебуває у центрі уваги і сучасних дослідників. Так, І. Подласий зазначає, що в процесі діяльності відбувається цілісний розвиток людини, формується її ставлення до навколишнього світу та встановлює прямий зв'язок між результатами розвитку та інтенсивністю діяльністю. Суттєвою, в межах діяльнісного підходу, є думка педагога про те, діяльність потрібно організувати та спрямовувати для того, щоб сформувався запроєктований образ особистості [9, с. 61].

В своєму дисертаційному дослідженні Т. Мартинюк, визначає діяльність як «форму активного, творчого ставлення людини до навколишнього світу та до самої себе з метою таких змін, перетворень, які б полегшували і прикрашали її життя» [8, с. 31].

Розуміння сутності поняття діяльності стало підґрунтям для впровадження діяльнісного підходу в освітньому процесі.

Діяльнісний підхід, в розумінні О. Леонтєєва, полягає в тому, що діяльність людини розглядається як процес, що включений в систему відносин та такий, що здійснює її суспільне буття, яке є способом існування людини так само і в якості природного, тілесного існування [6].

А. Реан наголошує на тому, що діяльнісний підхід вказує на те, що в основі психічних утворень є не пасивне спостереження оточуючого світу, а активна та безперервна взаємодія з ним. І саме в результаті цієї взаємодії народжуються ідеальні утворення, в яких в рівній мірі представлені як властивості суб'єкта та його організму, так і властивості об'єктів навколишнього світу [12, с. 165].

Вивчаючи закономірності процесу навчання, І. Лернер зазначав, що умовою або засобом діяльності є зовнішня матеріальна діяльність, яка пов'язана з внутрішньою діяльністю. Як зовнішня, так і внутрішня діяльність впливають на результати засвоєння [7, с. 26]. Під час навчальної діяльності учні засвоюють способи діяльності (практичні чи розумові), які стають їхніми навичками та вміннями. Разом з тим, наголошує І. Лернер, для того щоб спосіб діяльності став навичкою чи вмінням, він має бути неодноразово повторюваним: для формування навички необхідне одноманітне повторення операцій; для формування уміння – спочатку одноманітне повторення, а потім варіювання його в різних ситуаціях [7, с. 33-35].

Педагог виділяє головні елементи навчання: діяльність викладання, діяльність навчання і зміст освіти. Взаємодія між ними складає навчання. Викладаючи, вчитель організує діяльність навчання з метою засвоєння учнями навчального матеріалу, тобто частинами змісту освіти [7, с. 11-12].

І. Зимня застосовує поняття особистісно-діяльнісний підхід, уточнюючи, що в особистісному компоненті цього підходу розуміється те, що в центрі навчання знаходиться той, кого навчають (учень, студент) – його мотиви, цілі, психологічні особливості. Крім того особистісний компонент передбачає, що в процесі викладання навчального предмета враховуються національні, статеві, індивідуально-психологічні особливості. Це врахування здійснюється за допомогою змісту і форми навчальних завдань, характеру спілкування тощо. Запитання, завдання, зауваження, що надаються учням чи студентам в умовах особистісно-діялісного підходу стимулюють їх особистісну та інтелектуальну активність, підтримують та спрямовують їхню навчальну діяльність без зайвої констатації помилок [7, с. 46-47].

За діялісного підходу в освіті, зазначає І. Бех, практика стає критерієм істинності пізнавальних результатів. А кінцевою метою діялісного підходу є перетворення того, хто навчається, у суб'єкта учіння. Такий підхід має забезпечити

трансформацію суб'єкта учіння у суб'єкта практичної діяльності як цілеспрямованого перетворення дійсності [1].

На думку, М. Шмир, діялісний підхід стосується внутрішньої активності особистості, що пробуджується завдяки змісту і методам, що є організованими особливим чином [16, с. 53].

В. Фрицюк, трактує діялісний підхід як організацію навчання і виховання, за якого «майбутній фахівець діє з позиції активного суб'єкта пізнання, у якого цілеспрямовано формуються навчальні вміння стосовно професійного саморозвитку, планування етапів діяльності з професійного саморозвитку, її виконання і регулювання, виконання самоконтролю готовності до професійного саморозвитку, аналізу й оцінки результатів своєї діяльності» [15, с. 164].

Діялісний підхід дозволяє створити умови для розвитку конкурентноспроможної особистості – гармонійної, соціально активної, професійної та компетентної особистості.

Висновки. Отже, ключовою ідеєю діялісного підходу є те, що особистісний та професійний розвиток може ефективно здійснюється лише у процесі активної діяльності, яка передбачає розвиток умінь і навичок особистості на практиці. Діялісність є рушійною силою пізнання та розвитку людського суспільства, структуру якої складають потреба, мета, мотив, дії, предмет, засоби та результат.

Перспективами подальшого дослідження є вивчення особливостей реалізації діялісного підходу на різних ступенях освіти.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бех І. Д. Компетентнісний підхід як освітня стратегія. *Компетентнісний вимір особистісного зростання учнівської молоді : теорія, практика, досвід: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 10-11 квіт. 2012 р.)*; редкол. : Побірченко Н. А., Пашков В. В., Ястребова В. Я. та ін. Запоріжжя : Акцент Інвест-Трейд, 2012. С. 6-11.
2. Выготский Л. С. Мышление и речь: психологические исследования / под ред. В. Колбановского. Москва, Ленинград: Государственное социально-экономическое издательство, 1934. 326 с.
3. Жигірь В. І. Методологічні підходи як основа науково-педагогічних досліджень у професійній освіті. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2016. Вип. 48. С. 107-115.
4. Зимняя И. А. Педагогическая психология. Ростов-на-Дону: Феникс, 1997. 480 с.
5. Історія філософії в її зв'язку з освітою : підруч. для студентів вищ. навч. закл. / Г. І. Волинка, В. І. Гусєв, Н. Г. Мозгова та ін.; за ред. Г. І. Волинка. Київ: Каравела, 2006. 479 с.
6. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. Москва : Политиздат, 1975. 304 с.
7. Лернер И. Я. Процесс обучения и его закономерности. Москва: Знание, 1980. 96 с.
8. Мартинюк Т. С. Методика реалізації діялісного підходу у процесі навчання географії України

учнів 8–9 класів: дисерт. на здоб. ... канд.пед.н.: 13.00.02. Київ, 2016. 270 с.

9. Подласый И. П. Педагогика : 100 вопросов – 100 ответов : учеб. пособие для студентов вузов. Москва : Изд_во ВЛАДОС ПРЕСС, 2006. 365 с.

10. Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти: постанова Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1392 зі змінами. URL: <https://cutt.ly/eJ41zXf>

11. Про затвердження Державного стандарту початкової освіти: постанова Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87 зі змінами. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text>

12. Реан А. А., Бордовская Н. В., Розум С. И. Психология и педагогика. Санкт-Петербург: Питер, 2002. 432 с.:

13. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / сост.: А. В. Брушлинский, К. А. Абульханова-Славская. Санкт-Петербург: Издательство «Питер», 2000. 712 с.

14. Талызина Н. Ф. Формирование познавательной деятельности младших школьников. Москва: Просвещение, 1988. 175 с.

15. Фрицюк В. А. Методологічні підходи до вивчення проблеми професійного саморозвитку майбутнього фахівця. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2017. № 6. С. 160-167.

16. Шмир М. Ф. Дидактичні основи реалізації діяльнісного підходу в процесі підготовки вчителя іноземної мови: дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.09 / Тернопільський нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. Кременець ; Тернопіль, 2020. 496 с.